

УДК 329

ББК 60.5

ІДЕОЛОГІЯ КРАЙНІХ ПРАВИХ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ: СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ ВИМІР

М. І. Гримська

*Київський національний університет імені Тараса Шевченка;
м. Київ, вул. Володимирська, 60; e-mail: grymska.mi@ukr.net*

Охарактеризовано соціально-економічні погляди крайніх правих політичних партій. Підкреслено роль та місце економіки в системі їх ідеології та виокремлено головні проблеми, які висвітлюються крайніми правими у програмних документах. Детально розкрито сутність соціальної ринкової економіки у розумінні крайніх правих політичних партій, їх погляди на податкову систему, соціальне забезпечення тощо. Наведено визначення терміну «шовінізм у сфері соціальної політики», який використовується для характеристики соціально-економічної програми крайніх правих.

Ключові слова: *ідеологія, політичні партії, крайні праві політичні партії, соціально-економічні погляди крайніх правих, «шовінізм у сфері соціальної політики».*

Розглядаючи класичні політичні ідеології, як правило, основну увагу приділяють їх соціально-економічним поглядам, оскільки саме у цій сфері можна максимально чітко представити різницю між ними. Якщо у більшості впливових ідеологій сучасності є чимало схожого у розумінні ліберальної демократії, прав людини, розвитку та ролі громадянського суспільства тощо, то економічний устрій та ставлення до міри втручання держави в економіку задля перерозподілу ресурсів з метою подолання існуючої нерівності стає основним предметом дискусій. Разом з тим, крайні праві політичні партії частіше аналізують у контексті їх поглядів на внутрішню та зовнішню політику, вважаючи, що економічні ідеї для них є другорядними. Зокрема, на цьому наголошує датський вчений Кас Мудде, праці якого з даної проблематики вважаються надзвичайно авторитетними. Науковець стверджує, що соціально-економічні переконання крайніх правих мало відрізняються від переконань традиційних правих, а тому цей аспект не потребує детального вивчення. Однак оскільки в сучасній українській політології ця проблематика лише починає входити в науковий дискурс, для кращого розуміння ідеології крайніх правих вкрай важливо всебічно проаналізувати їх ціннісно-ідейні засади, звертаючи належну увагу в тому числі і на соціально-економічні погляди.

Як у західній, так і у вітчизняній політичній науці практично відсутні праці, головним предметом яких є ідеологія крайніх правих політичних партій. Водночас, цінності та ідей даної групи політичних партій розглядаються в межах більш широких досліджень цієї теми. Зокрема, цьому присвячені праці таких вчених як М. Вільямс, Т. Гівенс, Г. Кітшелът, Е. МакГен, П. Меркл, К. Мудде, Р. Ітвелл, П. Норріс та ін. Серед українських вчених, які займаються проблематикою ідейно-ціннісних засад крайніх правих, варто згадати Т. Дублікаша та А. Шеховцова.

Крайні праві політичні партії поступово стають предметом вивчення українських політологів, які починають звертати увагу на цю групу партій, впливовість якої в європейських країнах дедалі зростає. З'являються як дослідження, присвячені конкретним політичним партіям або країнам, так і більш загальні праці щодо історії виникнення, етапів розвитку, підтипів, ідеології, причин зростання популярності, електоральних успіхів та поразок і т.д. Дана стаття відноситься, скоріше, до другого з вищезазначених напрямів, оскільки вона має на меті висвітлити соціально-економічні погляди крайніх правих політичних партій, представлені у їх програмах.

Серед головних причин зростання електоральної підтримки крайніх правих політичних партій найчастіше називають їх ідеологію, яка залишалась практично незмінною протягом десятиліть і зрештою набула особливої актуальності на межі ХХ-ХХІ століть. В її основі – негативне ставлення до імміграції, яка розглядається як підґрунтя для проблем держави у різних галузях суспільного життя, в тому числі і в економіці.

Характеризуючи соціально-економічні погляди крайніх правих політичних партій, слід відзначити їх ідеологічну схожість з так званими «традиційними правими», насамперед з християнськими демократами. Зокрема, обидві групи політичних партій виступають за соціальну ринкову економіку, яка була розвинута після ІІ світової війни групою фахівців з права та економіки і втілювалась у життя спочатку Міністром економіки, а згодом і Федеральним канцлером Федеративної республіки Німеччини Людвігом Ерхардом. Ця концепція ґрунтується на вірі в те, що ринкова економіка потенційно може сприяти вільному розвитку і самореалізації кожного індивіда. Однак ринок, при цьому, не може бути повністю вільним, оскільки у такому випадку він зумовлює нерівність, призводячи до безробіття та економічних криз. Тому соціальна ринкова економіка передбачає пошук оптимальної межі втручання органів державної влади в економіку. Насамперед, вони покликані забезпечувати створення чесних та рівних для усіх правил гри на основі принципів приватної власності та вільного підприємництва. Не менш важливим є і здійснення контролю за дотриманням законодавства та активна робота з мінімізації злочинності. Держава має стежити за забезпеченням належних умов праці і поваги до гідності людини. Однак ключовою в цьому

контексті функцією держави є формування так званої «захисної сітки», яка передбачає надання допомоги тим, хто у певний момент життя чи постійно цього потребує [2].

Відтак, вихідною тезою для обох вищезазначених груп політичних партій (християнських демократів та крайніх правих) є віра у рівність можливостей як необхідну передумову економічного розвитку. Вона дозволяє тим, хто готовий докладати більше зусиль, мати кращі результати у порівнянні з лінівішими та менш працьовитими. Але при цьому держава має допомагати тим, хто у силу різних причин є неконкурентноздатним через вік, хворобу, необхідність догляду за дітьми чи іншими родичами, інвалідність тощо.

Водночас, між християнсько-демократичною ідеологією та поглядами крайніх правих політичних партій є одна суттєва відмінність. Основою державної соціальної політики, на думку перших, є цінності солідарності та взаємодопомоги, які цементують суспільство і забезпечують його єдність. З цього впливає потреба у благодійності, яку повинні відчувати ті, хто має більше. Крайні праві політичні партії, натомість, наголошують на тому, що соціально-економічна політика держави має випливати з національної єдності. Оскільки добробут держави залежить від добробуту окремих громадян, головне завдання влади – сприяти процвітанню народу в цілому, що і зумовлює необхідність допомагати тим, хто у певний момент цього потребує. Економічний розвиток не може бути самоціллю, він має слугувати значно важливішому завданню – задовольняти потреби та інтереси народу. На цьому, зокрема, наголошується у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини [1].

Як уже було зазначено вище, соціально-економічні погляди крайніх правих політичних партій займають незначну частину їх ідеологічних та програмних документів. Ці політичні сили дійсно більш схильні приділяти увагу питанням внутрішньої та зовнішньої політики, розглядаючи їх крізь призму імміграції та тих загроз, які вона приносить у суспільство. Проте, деякі ідеї, все ж, ними розробляються достатньо детально. Перша з таких проблем – зниження податків та зменшення податкового навантаження. Крайні праві політичні партії підтримують тезу про те, що держава покликана створити так звану «захисну сітку», щоб у разі потреби допомогти вразливим групам населення, оскільки така солідарність формує підґрунтя для здорового розвитку народу. Однак це має здійснюватись розумно, щоб не стати на заваді підприємницькій ініціативі та функціонуванню бізнесу.

У цьому контексті спільною для переважної більшості крайніх правих політичних партій є підтримка політики зменшення податкового навантаження через зниження податків. Малий і середній бізнес та сільське господарство вважаються основою добробуту народу. Вони створюють робочі місця та формують відчуття відповідальності за своє життя, свою родину та країну через спроможність тих, хто веде цю діяль-

ність, самостійно задовольняти свої потреби та потреби близьких. Держава покликана сприяти здійсненню підприємницької діяльності і важливим кроком на цьому шляху має бути наявність ефективної та зрозумілої податкової системи.

Ще одна ідея, яка підтримується більшістю крайніх правих політичних партій, полягає у максимальній дерегуляції у сфері підприємництва. Численні бюрократичні перешкоди уже давно не виконують покладену на них функцію контролю та забезпечення рівних для всіх правил гри. Натомість, вони гальмують розвиток економіки, продукуючи усе нові і часто абсурдні вимоги, змушуючи бізнес витратити цінні ресурси не на розвиток, вдосконалення і розширення виробництва, а на їх виконання.

Це стосується як національних систем бюрократії, так і правил, встановлених європейськими інституціями для країн-членів Європейського Союзу [4, с. 124-125.]. Дедалі більше обмеження національного суверенітету та передача повноважень спільним інституціям ЄС негативно впливає на усі сфери суспільного життя, в тому числі і на бізнес. Єврочиновники, які знаходяться у Брюсселі, не розуміють справжніх інтересів народу, натомість, прагнуть зберегти свої місця, намагаються регулювати навіть ті галузі, де таке втручання створює проблеми. До прикладу, французький Національний фронт у своїх програмі наводить приклади того, як потрібні для Франції економічні рішення (зокрема, підтримка компанії Рено), блокувались на рівні Європейського союзу [6].

З цієї проблемою тісно пов'язана наступна – реформування системи соціального забезпечення держави. З погляду крайніх правих політичних партій, поєднання ідеї щодо зменшення податків з одночасним збереженням існуючих обсягів державної допомоги можливе, якщо будуть переглянуті основні принципи надання останньої. У цьому контексті вони пропонують низку ідей та рішень.

Перш за все, необхідно проаналізувати доречність існуючих соціальних програм та програм державної допомоги. Соціальна політика повинна бути достатньою, але не надмірною. У сучасних умовах зупинити зростання соціальних виплат дуже важко, а повернути цей процес у зворотному напрямі практично неможливо, оскільки жоден політик не захоче брати на себе відповідальність. Навпаки, стверджується у програмах крайніх правих політичних партій, представники корумпованої політичної еліти не можуть похвалитись особливими успіхами у будь-яких сферах, а тому єдиним способом завоювання і збереження прихильності електорату для них залишається чергове підняття соціальних виплат [4, с. 131].

Крім того, щедрі програми соціальної допомоги спонукають зловживати наданими благами протягом тривалого часу і не шукати можливостей для самостійного забезпечення власного життя. Якщо рівень

життя тих, хто одержує державну підтримку і не працює або не докладає зусиль для пошуку роботи чи створення бізнесу, практично не відрізняється від тих, хто бере на себе відповідальність за власний добробут, мотивація залишатись в межах цих програм є надзвичайно високою. У риториці крайніх правих політичних партій таке явище називається «соціальним шахрайством» і характеризується надзвичайно негативно. Партії пропонують розробити дієві програми виявлення тих, хто зловживає соціальною допомогою, та запровадити суворі покарання за такі злочини, які мають цілу низку негативних ефектів. Перш за все, вони створюють додатковий тиск на державний бюджет, змушуючи переглядати свої пріоритети та піднімати податки з метою фінансування витрат. Своєю чергою, це впливає на бізнес, умови для розвитку якого стають менш сприятливими, підприємства закриваються або переносяться, що, зрештою, призводить до наступного зменшення надходжень, знову спонукаючи підвищувати податки.

Крім того, соціальне шахрайство має і соціальний ефект, знижуючи мотивацію віддавати частину важко зароблених грошей через податки, які згодом спрямовуватимуться на допомогу тим, хто нічого не робить. Відтак, соціальна допомога має надаватись лише тим, хто дійсно її потребує. У програмі «Команди Штрохана за Австрію» стверджується, що ті, хто зловживає системою соціального забезпечення, насправді збагачуються за рахунок тих, хто не може самостійно вижити, і це неприйнятно [3]. «Рух за кращу Угорщину» пропонує наступне рішення – якщо на допомогу претендує людина, яка спроможна працювати (але, приміром, стала безробітною), ця допомога має надаватись їй лише у формі оплати за виконання певної роботи. Це дозволить виявляти тих, хто дійсно хоче і готовий усіма можливими способами самостійно забезпечувати себе і свою родину і в певний момент потрапив у скрутне становище, і шахраїв, для яких соціальна політика держави перетворилась у спосіб наживи [9].

Ще більша проблема виникає тоді, коли соціальне шахрайство здійснюється «чужинцями» – представниками інших народів, які законно чи незаконно проживають на території певної країни. В риториці крайніх правих політичних партій в Австрії можна навіть почути такий термін як «соціальний туризм», який використовують для характеристики тих, хто переїжджає до тієї чи іншої держави виключно з метою скористатись більш щедрою соціальною політикою, аніж на батьківщині. Негативний вплив цього феномену ще більший, оскільки він руйнує підвалини національної солідарності.

Для вирішення цієї проблеми крайні праві політичні партії пропонують змінити підхід до соціально-економічної політики держави. Соціальна допомога повинна надаватись виключно громадянам держави після проведення ретельної перевірки того, чи дійсно вони її потребують. Іммігранти не мають жодного права скористатись тим, що спільно ство-

рювалось певним народом для власних потреб. Оскільки вони не є частиною цієї спільноти і не доклали жодних зусиль для ефективного функціонування цієї «захисної сітки», чужинці не можуть претендувати на ці блага.

При цьому, варто наголосити, що крайні праві політичні партії загалом підтримують щедрю соціальну політику, яка має стати основою для процвітання народу в цілому. Система взаємодопомоги, з одного боку, дозволяє підвищити добробут населення, а з іншого – сприяє формуванню національної солідарності та зміцненню єдності народу. Водночас, вони наполягають на тому, що її можна зберегти лише за двох умов – виявлення соціального шахрайства (і тут їх погляди схожі з погляду більшості інших політичних партій, які також вбачають у цьому серйозну проблему) та обмеження надання соціальної підтримки для чужинців.

Друге із вищезазначених рішень стало основою для виникнення такого терміну як «шовінізм у сфері соціальної політики» («welfare chauvinism»), який часто використовують для позначення соціально-економічних поглядів крайніх правих [4, с. 130]. Його сутність полягає у тому, що крайні праві політичні партії звинувачують у шовінізмі у сфері соціальної політики. Оскільки бюджетні кошти обмежені, а їх витрати чітко регламентовані, щоразу доводиться робити вибір – підтримувати власних громадян, які цього потребують (пенсіонерів, безробітних, сімей з маленькими дітьми) чи іммігрантів. Крайні праві вважають, що належність до народу повинна стати обов'язковим критерієм при визначенні того, чи варто включати людину до тієї чи іншої соціальної програми. «Свої» мають отримувати абсолютну перевагу, навіть якщо на перший погляд може здатись, що «чужі» потребують підтримки значно більше.

Такі ідеї можна зустріти у програмних документах практично всіх найвпливовіших крайніх правих політичних партій. Зокрема, Партія свободи Австрії стверджує, що соціальне житло (яке складає значну частину житлового фонду у великих містах) слід надавати виключно австрійським громадянам. Це стосується і медичних та інших послуг. Іноземні громадяни, якщо хочуть скористатись з переваг солідарних систем, повинні самостійно їх для себе створити, незалежно від держави, і наповнювати їх своїми внесками [7]. Схожі позиції висловлено і в програмі Націонал-демократичної партії Німеччини, де стверджується, що біженці та іммігранти не повинні включатись до системи соціального забезпечення. Перші взагалі не мають претендувати на будь-яку соціальну допомогу, а для других, у разі якщо вони перебувають в державі легально, мають функціонувати спеціальні приватні фонди [1]. Національний фронт пропонує спрямовувати програми з подолання безробіття насамперед на французів через заохочення компаній віддавати їм пріоритет при наймі на роботу. Це ж стосується і соціальної допомоги при наро-

дженні дитини, яка має надаватись лише тим сім'ям, де принаймні один з батьків є французом або європейцем [6].

Така риторика дозволяє крайнім правим доволі успішно обґрунтувати свою критику міграційної політики держави, відкидаючи звинувачення у расизмі. Натомість, вони наполягають, що при відкритті кордонів для біженців та шукачів притулку необхідно враховувати не лише гуманітарний, а й економічний аспект. Не заперечуючи того, що кожна людина має недоторканне та священне право на свободу і безпеку, і ті люди, які страждають від переслідувань чи насильства на батьківщині, безперечно заслуговують на співчуття, ці партії вважають, що допомагаючи їм, обов'язково слід зважати на те, скільки вони коштуватимуть державі [5, с. 133].

Яскравим прикладом таких поглядів може слугувати партія Шведських демократів. Прагнучи максимально захистити себе від закидів у расизмі, партія всіляко підкреслює, що збільшення рівня імміграції призведе до зростання і без того великих витрат державного бюджету. У 2010 р. партія випустила досить контроверсійний рекламний телевізійний ролик, у якому зображено жінку-пенсіонерку та групу жінок-мусульманок з дітьми, які змагаються у тому, хто швидше добіжить до столу, де знаходяться бюджетні кошти, та отримає їх. Супроводжуючий текст повідомляє, що, враховуючи обмеженість державних коштів, кожна людина повинна обрати, кого підтримувати – своїх пенсіонерів чи іммігрантів [10].

Крім внутрішньої загрози національної економіки, яка полягає у зростанні імміграції та відсутності умов для ефективного розвитку підприємництва, крайні праві політичні партії виокремлюють і зовнішню загрозу, від якої держава також повинна захистити своїх громадян. Наслідком глобалізації та подальшої євроінтеграції є формування спільного ринку. З одного боку, це має сприятливий вплив, оскільки розширює можливості для ведення бізнесу та збуту своєї продукції. Однак, з іншого боку, надмірна конкуренція в умовах вільної торгівлі часто стає причиною закриття компаній у розвинених державах з метою його перенесення до країн з дешевою сировиною та робочою силою. Це зменшує надходження до бюджету, одночасно збільшуючи видатки, оскільки зростає кількість безробітних, які претендують на соціальну допомогу від держави. Будучи змушеною фінансувати соціальні витрати, влада часто вдається до підвищення податків, що, своєю чергою, ще більше зменшує конкурентоспроможність національних виробників. Крім того, зростання безробіття має і негативні суспільні наслідки, оскільки такі суспільства менш стабільні та безпечні, у них зростає рівень злочинності та соціального незадоволення.

У своїх програмах крайні праві політичні партії пропонують наступні рішення цієї проблеми. З їх погляду, необхідно віднайти оптимальний спосіб поєднання державної підтримки підприємництва та ідей

вільної торгівлі. Держава повинна зберегти у своїх руках контроль за ключовими галузями, які стосуються національної безпеки – енергетичною, комунікаційною, транспортною і т.д. У тих сферах, які також є важливими для економіки країни і разом з тим зазнають найбільш очевидного негативного впливу глобалізації та відкриття ринків, слід застосовувати політику протекціонізму [4, с. 125].

Державна підтримка повинна насамперед стосуватись малого бізнесу (власників невеликих крамниць, кафе, ресторанів тощо) та фермерів. Створення спільного європейського ринку приносить користь лише багатонаціональним корпораціям, в той час як малий бізнес та сільське господарство найбільш від цього страждають, втрачаючи прибутки через нездатність конкурувати у таких умовах. В той же час, розвиток малого бізнесу має велике значення для держави. Такі підприємці наймають на роботу значно більше людей, зменшуючи тим самим рівень безробіття та навантаження на соціальну політику. Крім того, малий бізнес та фермери інвестують свій прибуток у національну економіку, стимулюючи ще активніший її розвиток [4, с. 127]. Тому держава покликана усіма доступними їй інструментами підтримувати їх. Це має проявлятися через податкову і митну політику. Ще одним механізмом прямої підтримки, який, зокрема, пропонує крайній правий Німецький народний союз, може бути протекціонізм у сфері державних закупівель. Будь-які договори щодо купівлі товарів і послуг за бюджетні кошти насамперед слід заключати з національними виробниками [11].

Описані вище погляди крайніх правих політичних партій стають основою для припущення, що ті, хто постраждав від негативних наслідків глобалізації, і складають основну частину їхнього електорату. Сюди відносяться насамперед власники невеликих крамниць, кафе, агенцій надання послуг, виробники продукції в невеликих обсягах (і часто ручною працею), фермери, які схильні підтримувати тих, хто пропонує боротьбу за звичний для них спосіб життя і проти глобалізації. Відкриття ринків для іноземних товарів та послуг, мобільність робочої сили та капіталу і т.д. роблять малих підприємців неконкурентоспроможними у порівнянні з транснаціональними корпораціями, які можуть здешевлювати вартість свого продукту через обсяги виробництва та перенесення його туди, де воно коштуватиме дешевше. У цьому контексті привабливими для цієї групи виборців є заклики крайніх правих політичних партій до протекціоністських мір, насамперед, підтримки «свого» виробника [4, с. 125].

Зокрема, про це йдеться у програмі партії «Рух за кращу Угорщину». Тут стверджується, що політика держави у будь-якій сфері має базуватись на підтримці усього угорського – промисловості, фермерів, ринків. Серед кроків, які б сприяли досягненню цієї мети, пропонується створення і поширення руху «Купуйте угорське». Для цього компанії будуть заохочувати використовувати прикметник «угорський» перед

своєю назвою, що дозволить чітко ідентифікувати саме національного виробника та віддавати йому перевагу, розуміючи, що таким чином робиться внесок у розвиток угорської економіки в цілому. Більш того, необхідно піти і далі, особливо у сфері сільського господарства та підтримувати, насамперед, локального виробника, який безпосередньо проживає у спільноті. Це, знову ж таки, матиме як економічний ефект, підвищуючи добробут спільноти, так і сприятиме посиленню відчуття солідарності серед її мешканців [9].

Заклик до купівлі усього французького присутній і у програмі Національного фронту. Наполягаючи на необхідності захисту малого та середнього бізнесу, партія пропонує передусім зосередитись на тих перешкодах, які не дають розвиватись підприємництву. Податкова система повинна бути зрозумілою, а розмір податків адекватним. Держава має різними заходами підвищувати купівельну спроможність населення, спрямовуючи її на підтримку національного виробника через кампанію з заохочення придбання французьких товарів та послуг. Їх доступ до місцевих та загальнодержавних ринків повинен бути пріоритетним [6].

Австрійська крайня права партія Альянс за майбутнє Австрії у своїй програмі відстоює необхідність поєднання засад вільного ринку зі зниженням податків та державними протекціоністськими заходами для підтримки малого підприємництва і сільського господарства [8]. Про необхідність захисту малого та середнього бізнесу від загроз транснаціональних корпорацій йдеться і у програмі Націонал-демократичної партії Німеччини. У документі наголошується, що важливим завданням держави є запобігання вивезенню виробництва у країни дешевшою робочою силою [1]. Французька крайня права політична партія Національний Фронт стверджує, що імміграція – це зброя великого бізнесу, якою він користується задля зменшення заробітних плат та порушення соціальних прав працівників. Така політика дозволяє транснаціональним корпораціям знижувати собівартість своєї продукції, що зумовлює нерівності умов конкуренції для національних виробників [6].

Ще одна група тих, кого традиційно відносять до електорату крайніх правих політичних партій на підставі того, що вони зазнають негативного впливу глобалізації найбільшою мірою, включає некваліфікованих та низько кваліфікованих робітників. Саме вони першими втрачають роботу внаслідок перенесення виробництва у ті країни, де рівень оплати праці нижчий, і працевлаштування їх у подальшому також менш ймовірне, оскільки виконувані ними завдання дедалі більше автоматизуються або експортуються до інших держав. Представники цієї групи електорату великою мірою відчувають загрозу від «чужинців» (мігрантів та біженців, що оселяються у європейських країнах), які забирають їх робочі місця та конкурують з ними за державну допомогу. Апелюючи до менш освічених та інформованих виборців, для яких найважливішим питанням є власний добробут, країні праві політичні партії досить вмі-

ло апелюють до економічного аргументу. Якщо глобалізація може видаватись абстрактним поняттям, то загроза втрати робочого місця через іммігрантів персоналізована. Зв'язок між тим, що на сусідньому будівництві та кафе працює дедалі більше іммігрантів, і поширенням безробіття серед друзів та знайомих виглядає абсолютно очевидним [5, с. 132].

Висновки та перспективи подальших наукових розвідок. Таким чином, незважаючи на те, що соціально-економічні погляди об'єктивно отримують значно менше уваги та відповідно займають менший обсяг у програмних документах та передвиборчій риториці крайніх правих політичних партій, характеристика ідеології крайніх правих політичних партій була б неповною без цього аспекту. Дана група політичних партій виступає за соціальну ринкову економіку, дещо наближаючись до традиційних правоцентристських, насамперед, християнсько-демократичних, політичних партій. Однак, при цьому, вони наголошують на необхідності підтримки за допомогою «захисної сітки» виключно громадян своєї країни. Це проявляється у шовінізмі у сфері соціальної політики, згідно з яким будь-яка державна підтримка (з безробіття, при народженні дитини, надання житла і т.д.) має надаватись лише «своїм» (французам, угорцям та ін., іноді ця група включає і громадян інших країн Європейського союзу). Також держава має всіляко сприяти підприємницькій ініціативі, заохочуючи розвиток малого та середнього бізнесу через підтримку національного виробника, розумну податкову політику тощо. Розуміння соціально-економічних поглядів крайніх правих політичних партій дозволяє краще передбачити їх майбутні політичні рішення, що, враховуючи дедалі більше зростання їх електоральної підтримки, є важливим та актуальним. Дана стаття покликана дати поштовх науковій дискусії у цьому напрямі.

Література

1. Arbeit. Familie. Vaterland. Das Parteiprogramm der Nationaldemokratischen Partei Deutschlands (NPD) [Elektronische Ressourcen] // Nationaldemokratische Partei Deutschlands (NPD) – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://medien.npd.de/dokumente/parteiprogramm.pdf> (am 10 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm
2. Christian democracy: principles and policy-making. Handbook for the European and international cooperation of the Konrad-Adenauer-Stiftung [Electronic resource] // Konrad-Adenauer-Stiftung. – Electronic data. – Mode of access: http://www.kas.de/wf/doc/kas_21408-1522-2-30.pdf?110620094737 (viewed on March 25, 2015). – Title from the screen.
3. Grundsatzprogramm [Elektronische Ressourcen] // Team Stronach. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: <http://www.teamstronach.at/themen/parteiprogramm-pdf> (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.

4. Mudde C. Populist radical right parties in Western Europe / Cas Mudde. – New York: Cambridge University Press, 2007. – 404 p.
5. Norris P. Radical right: voters and parties in the electoral market / Pippa Norris. – New York: Cambridge University Press, 2005. – 366 p.
6. Notre Projet. Programme Politique du Front National [Ressource électronique] // Front National. – Données électroniques. – Mode d'accès: <http://www.frontnational.com/pdf/Programme.pdf> (vu le 10 juin 2015). – Titre de l'écran
7. Parteiprogramm der Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). Österreich zuerst [Elektronische Ressourcen] // Freiheitlichen Partei Österreichs (FPÖ). – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.fpoe.at/fileadmin/user_upload/www.fpoe.at/dokumente/2015/2011_graz_parteiprogramm_web.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm
8. Programm des Bündnis Zukunft Österreich [Elektronische Ressourcen] // Bündnis Zukunft Österreich. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bzoe.at/images/pdf/programmwurf_bzoe.pdf (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.
9. Radical change: a guide to Jobbik's parliamentary election manifesto for national self-determination and social justice [Electronic resource] / Foreign affairs committee, 2010. – Electronic resource. – Mode of access: <http://www.jobbik.com/sites/default/files/Jobbik-RADICALCHANGE2010.pdf> (viewed on December 1, 2014). – Title from the screen.
10. Sweden Democrats official commercial [Electronic resource] // Youtube. – Electronic data. Mode of access: <https://www.youtube.com/watch?v=pumIT31qqQQ> (viewed on June 27, 2015). Title from the screen
11. Unser Programm [Elektronische Ressourcen] // Deutsche Volksunion. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.dvu-berlin.de/unser_programm.html (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.].
12. 2015). – Title from the screen.
13. Stronach seen quitting Austrian politics next week [Electronic resource] // Reuters. – Electronic data. – Mode of access: <http://www.reuters.com/article/2014/01/17/us-austria-politics-stronach-idUSBREA0G0R620140117> (viewed on June 20, 2015). – Title from the screen.
14. Wahlen und Volksbegehren [Elektronische Ressourcen] // Bundesministerium für Inneres. – Elektronischen Daten – Zugangsmodus: http://www.bmi.gv.at/cms/BMI_wahlen/nationalrat/start.aspx (am 17 June 2015 angesehen). – Titel von der Bildschirm.

Стаття надійшла до редакційної колегії 10.09.2016 р.

*Рекомендовано до друку д.політ.н., професором **Монолатієм І. С.**,
д.політ.н., професором **Лазаровичем М. В.** (Тернопіль)*

**THE IDEOLOGY OF FAR RIGHT POLITICAL PARTIES:
SOCIO-ECONOMIC DIMENSION****M. I. Grymska**

*Taras Shevchenko National University of Kyiv;
Kyiv, Volodymyrska str., 60; e-mail: grymska.mi@ukr.net*

Socio-economic views of far right political parties are characterized. The role of economy in their ideology is emphasized and main issues, highlighted in the far right parties' programs, are identified. The essence of social market economy from far right parties' perspective as well as their views on tax system, welfare etc. are analyzed in details. The term 'welfare chauvinism', used to characterize socio-economic program of far right parties, is defined.

Key words: *ideology, political parties, far right political parties, socio-economic views of the far right, 'welfare chauvinism'.*